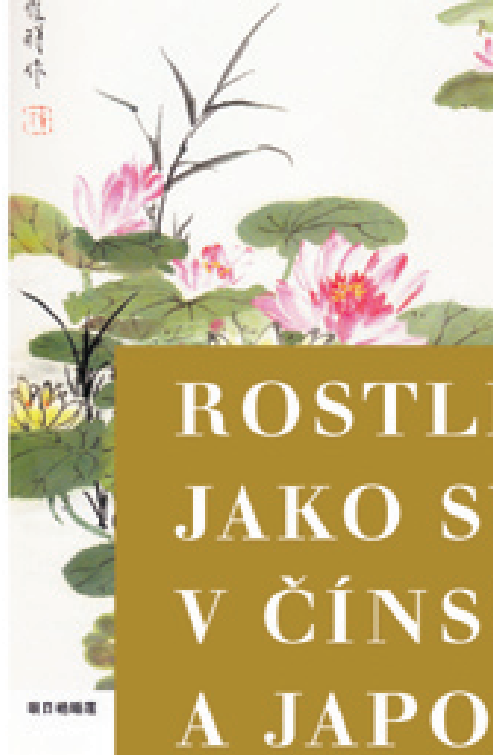
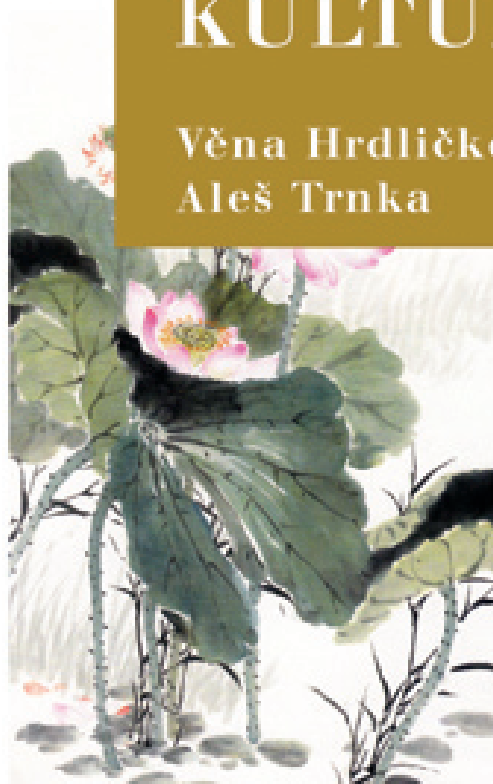

ROSTLINA JAKO SYMBOL V ČÍNSKÉ A JAPONSKÉ KULTUŘE

Věna Hrdličková
Aleš Trnka

GRADA

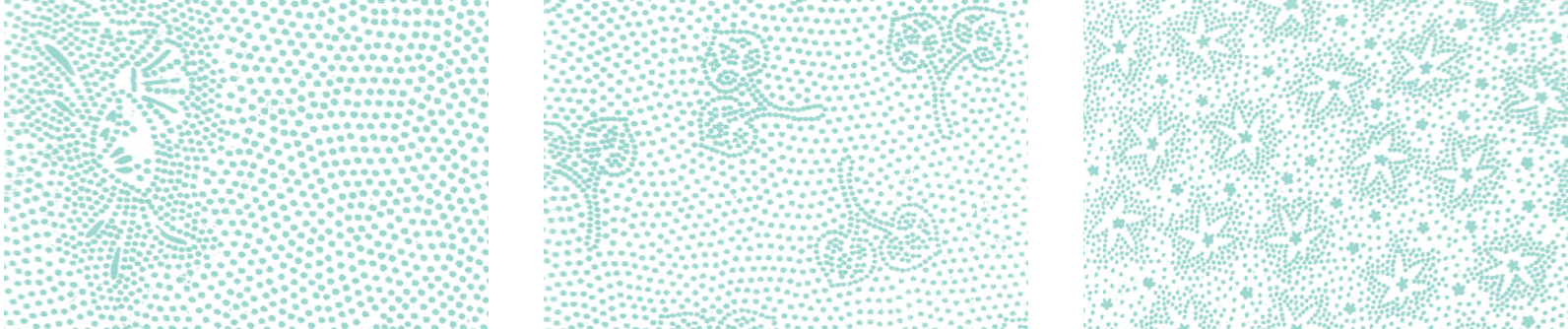

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umisťování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

ROSTLINA JAKO SYMBOL V ČÍNSKÉ A JAPONSKÉ KULTUŘE

Věna Hrdličková
Aleš Trnka

右新葉

断葉

Grada Publishing

Tato publikace vychází za podpory

Botanické zahrady hl. m. Prahy a Zahradní architektury Tábor

**Věna Hrdličková
Aleš Trnka**

ROSTLINA JAKO SYMBOL V ČÍNSKÉ A JAPONSKÉ KULTUŘE

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

obchod@grada.cz, www.grada.cz

tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400

jako svou 3837. publikaci

Odpovědná redaktorka Danuše Martinová

Grafická úprava a sazba Grafické studio Hozák

Fotografie v textu Aleš Trnka, Monika Maurová, Jan Šilar, Pavel Sekerka

Počet stran 156

První vydání, Praha 2010

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

Husova ulice 1881, Havlíčkův Brod

© Grada Publishing, a.s., 2010

Cover Design © Grafické studio Hozák, 2010

Na předsádkách knihy, patitulu, titulní straně a s. 81 byly použity motivy ze šablon na látky ze sbírek Národního muzea – Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.

ISBN 978-80-247-1985-6 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-7757-3 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2012

OBSAH

PŘEDMLUVA 6

BAMBUS (ču, jap. *take*), přítel vzdělců 8

BOROVICE (*sung*, jap. *macu*), symbol dlouhověkosti 32

SLIVOŇ (*mej*, jap. *ume*), dlouho očekávaný příslib jara 48

CHRYZANTÉMA (*tü*, jap. *kiku*), růže Východu 64

PIVOŇKA (*šao-jao*, *mu-tan*, jap. *šakujaku*, *botan*), nádhera a bohatství 76

LOTOS (*lien-chua*, *che*, *fu-rung*, jap. *hasu*), symbol čistoty 86

BROSKVOŇ (*tchao*, jap. *momo*), ochránkyně před zlem 96

SAKURA (*jing*), symbol Země vycházejícího slunce 104

JAVOR (*feng*, jap. *momidži*), kouzelník podzimu 114

VRBA (*liou-šu*, *jang-liou*, jap. *janagi*), krasavice mezi stromy 122

ORCHIDEJ (*lan*, jap. *ran*), rostlina plná tajemství 130

KOSATEC (*čchang-pchu*, jap. *šóbu*, *ajame*), ochránce před ohněm 138

MAGNOLIE (*mu-lan*, jap. *mokuran*), královna zahrad 144

VÝBĚROVÁ BIBLIOGRAFIE 150

OBDOBÍ ČÍNSKÝCH A JAPONSKÝCH DĚJIN 153

PŘEDMLUVA

*Svlačec kvete jen hodinu
Duchem se však neliší ničím
Od obrovité borovice,
Která žije tisíc let...*

Ze zenové poezie

Rostliny jsou odedávna nepostradatelnou součástí lidského života. Přinášejí člověku nejen všestranný užitek, ale působí mu potěšení svou krásou a budí v něm úctu ke statečnosti a houževnatosti, s níž plní poslání určené jim přírodou. Podobně jako verše básníků podněcují fantazii a vymaňují naši mysl z šedi každodennosti. Stromy i květiny provázejí člověka proměnami ročních období a jsou nedílnou součástí svátečních chvil. Promlouvají vlastní řečí a mnohé z nich jsou svými vlastnostmi schopné vyjádřit naše niterné pocity, přání i tužby. V minulosti jim byla často přisuzována schopnost ochrany před škodlivými vlivy a zásahy osudu, proti kterým se člověk cítil být bezmocný. Proto obdařil rostliny bohatou symbolikou. Není snad na světě země, která by neměla vlastní květomluvu, jež je jedním ze zdrojů poznání způsobu života a myšlení jejích obyvatel.

Soustava tradičních představ je součástí lidového povědomí, a protože bývala v minulosti i důležitou složkou tradičního vzdělání, vytvářela důležité pojitko mezi různými vrstvami obyvatel. Již sama miniaturizace, umění vidět prostřednictvím ma-

lého velké, jak je známa z umění bonsají a krajin na míse, symbolizuje přináležitost člověka k rytmu vesmírného dění, k tajemství věčnosti a tím je současně i připomínkou pomíjivosti lidské existence. Vždyť i na nepatrném prostoru keramické bonsajistické misky mohou být prostřednictvím symbolů vyjádřeny prvky pro východoasijské chápání světa tak nepostradatelné, jakou jsou jin a jang, nebesa a země, slunce a měsíc.

Cílem této publikace je přiblížit a alespoň zčásti čtenáři dešifrovat řeč rostlinných symbolů Číny a Japonska, zemí, jejichž myšlení je odedávna těsně spjato se světem přírody. Tradice symboliky, způsobu, jak „vyjádřit pocit či myšlenku místo slov věcí“, tam sahají hluboko do minulosti a překvapivě si uchovávají svou platnost i v současné době, poznamenané zrychlujícím se životním tempem a všestrannou modernizací. Svědčí o tom mimo jiné i to, že symboly nadále zůstávají důležitou součástí společenského styku. Jejich prostřednictvím lze delikátně beze slov popřát přátelům či příbuzným štěstí, zdraví a dlouhý život. Poslouží k tomu dobře vybraný a pečlivě zabalený dárek s květinovým či jiným dekorem, vhodným pro takovou příležitost. Měřítkem dobrého vychování je i způsob, jakým je obdarovaný schopen výběr daru ocenit a pochopit všechny náznaky symbolické mluvy.

Z velkého množství rostlin bylo pro tuto publikaci vybráno třináct rostlin, které mají výrazné symbolické poslání a současně se běžně vyskytují i v naší přírodě. Jsou to bambus, borovice, slivoň, chryzantéma, pivoňka, lotos, broskvoň, sakura, javor, vrba, orchidej, kosatec a magnolie. Ve třinácti kapitolách, doprovázených ilustracemi, je každá rostlina představena v širším kulturním kontextu, objasňujícím její roli v životě Číňanů a Japonců, využití v literatuře, výtvarném umění i jako dekoru na předmětech každodenní potřeby či v kulinářství a medicíně. Okouzlení jistě vyvolají verše, kterými rostlinám vzdali hold básníci toužící po harmonii

Laková mísa s borovicí a čápem, blahopřejný motiv, 20. stol., Japonsko

a souznění s přírodou, stejně jako kaligrafické tahy, jimiž dávní i moderní umělci zachytili „duši“ rostlin, skrývajících filozofický podtext.

Způsob vidění a vnímání rostlin, typický pro Čínu a Japonsko, se výrazně promítl do jejich zahradní tvorby, v níž se pokora a úcta k přírodě prolíná se snahou vytvořit přímo umělecké dílo. Spolu s ostatními komponenty, jako jsou kameny, voda a architektonické prvky, nabízejí rostliny majiteli či návštěvníkovi zahrady kromě svého půvabu i škálu dalších vjemů, neboť se vybírají a vysazují tak, aby přispívaly k atmosféře místa, k proměnlivosti zahradní scenerie, její přitažlivosti v jednotlivých ročních obdobích a v různých fázích dne a byly i potěchou svátečních chvil. Toto pojetí se stalo v posledních letech inspirující pro naše milovníky zahrad a zahradní architekty. Proto je součástí textu rovněž výklad o původu každé rostliny, jejích botanických vlastnostech a způsobu pěstování v našich klimatických podmínkách.

Věříme, že kniha přispěje ke zvýšení povědomí a znalostí o Číně, která patří k nejstarším civilizacím na světě a která ovlivnila za čtyři tisíce let své existence další oblasti Dálného východu, tak také o ostrovní říši, Japonsku, které do pokladnice světové kultury přispělo svými jedinečnými vklady.

Přejeme hodně zážitků a potěšení z četby i mnoho pěstitelských úspěchů.

Autoři

BAMBUS

(ČU, jap. *TAKE*),
PŘÍTEL VZDĚLANCŮ

*V bambusech za oknem
zvečera
jeseň zpívá...*

Li Po (Přel. B. Mathesius)

Bambus je stavebně jednoduchá, a přitom elegantní travina, která je nedílnou součástí materiálního a také duchovního života obyvatel Číny i Japonska.

< *Phyllostachys aureosulcata* – detail žlutých kmínků

Se slivoní, orchidejí a chryzantémou tvoří „čtveřici urozených“ (*š' tün-c'*, japonsky *šikunši*), jež je nositelkou vitální síly *čchi* všech čtyř ročních období a symbolizuje moudrost, vynikající charakter i vyrovnanou osobnost dokonalého muže. S borovicí a slivoní představuje bambus oblíbený motiv „tří přátel zimy“ (*suej-čan san-jou*), statečně odrážejících nápor chladu a sněhu.

Phyllostachys nigra 'Megurochiku'

Phyllostachys nigra 'Megurochiku'

V Japonsku je bambus spojován s mužným odhodláním a neochvějností. Mistr *haiku* Macuo Bašó (1644–1694) o něm výstižně napsal:

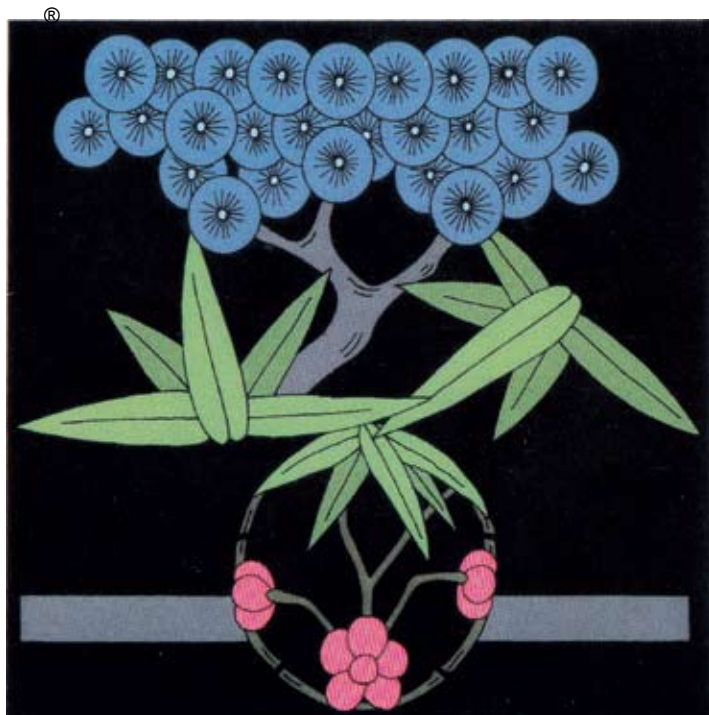
**Severák
Dýchl
a potom do bambusu
zalezl a ztichl.**

(Přel. M. Novák)

Životní cyklus bambusu, zmiňovaného již v čínských klasických knihách *Š'ťing* (Kniha písní, vznikala v 11. až 6. stol. př. n. l.) a *Li-fi* (Kniha obřadů, kompilace textů 2. stol. př. n. l. až 2. stol. n.l.), je podle čínské tradice hoden obdivu proto, že i jeho nejmladší výhonek obsahuje prvek dospělosti, zatímco nejstarší jeho část má potenciál mládí. Odedávna se mu připisovala neobyčejná moc, jak vyplývá z básně Setkání s hořkostí (*Li-sao*), v níž básník Čchü Jüan (kolem 300 př. n. l.) v jedné z rozhodujících chvil svého života napsal: „Vzal jsem pár kouzelných bylinek, ulomil větevku bambusu a vypravil se k věštce Ling Feng o proroctví poprosit...“ (Přel. J. Vochala)

Kolíčka bambusu jsou rezervoárem vitální síly *čchi*. Smysluplný je i jeho dutý stvol, neboť jen má-li člověk stejně prázdné, ničím nezátížené nitro, může pochopit *tao* a dosáhnout ideálního stavu mysli, osvobozené od pout materiální existence. Vyplývá to i ze slov tchangského básníka Po Tü-iho (772–846): „Rozlomí-li bambus, je uvnitř prázdný. Je obrazem mého nitra.“ Týž básník vyslovil svou lásku k bambusu slovy: „Sucho přináší každému starost. Já se však v té době nejvíce strachuji o borovici a bambus.“

Schopnost bambusu ohnout se pod náporu větru, aniž by se zlomil, symbolizovala odolnost a integritu. V době dynastie Jüan, kdy byla Čína okupována Mongoly, měly obrazy malířů-literátů na tento námět politický podtext, neboť vyjadřovaly odhodlání vzdělanců přežít politickou diskriminaci, jíž byli vystaveni.

Tři přátelé zimy, oblíbený blahopřejný motiv, znázorňovaný v mnoha variantách (Čeng Čung, Čao Pej-šeng: *Ti siang tchu-an še-ti*). 2004, Čína

Je známo, že se již poměrně dlouho před začátkem našeho letopočtu v Číně používaly pro psaní úředních dokumentů bambusové destičky a záznam se prováděl bambusovým „perem“ namočeným do šťávy „lakového“ stromu čchi-šu (*Rhus vernicifera*). Těmto destičkám se dávala přednost před dřevěnými, protože bambus byl trvanlivější, a významně tak přispěl k rozvoji čínské civilizace, jak o tom svědčí i to, že se za jedny z nejstarších čínských analů pokládají Bambusové knihy (*Ču-šu ti-nien*).

Bambus je symbolem stárí, protože je po většinu roku zelený. Bývá však zmiňován i v souvislosti s mládím. Japonští básníci hovoří ve sbírce Manjóšú (2. pol. 8. stol.) o „dívce svižné jak proutek mladého bambusu“ nebo „princi urostlém jako mladý bambusový kmínek“.

Společně se slivoní představuje bambus muže a ženu a je výrazem lásky a manželského štěstí. Obrat „zelená slivoň a bambusový koník“ (*čching-mei ču-ma*) znamenal lásku od dětství, kdy dívky připomínaly slivoňky a nejoblíbenější hračkou chlapců byl bambusový koník. Když dvojici potkalo to štěstí, že její vzájemná náklonnost byla završena manželstvím, říkalo se, že dosáhla „dvojitě radosti bambusu a slivoně“ (*ču-mej šuang-si*). V japonském románu Příběhy prince Gendžiho od Murasaki Šikibu (975 až asi 1031) se naopak ženy, snadno podléhající mužským tužbám, přirovnávají k „ledové krupce na mladějším bambusu, který roztaje, jen co ho utrhnete“.

Na vznešenosti dodává této rostlině i to, že čínský výraz pro bambus *ču* je homofonní se slovem „blahopřát“. Jeho stvol je jedním z atributů v Číně a Japonsku uctívané bohyně milosrdenství Kuan-jin (japonsky Kannon). Bambusu je také připisována schopnost zahánět demony. V minulosti se v době příchodu nového roku házely části jeho kmínku do ohně, kde s výbuchem explodovaly. Tím se zastrašovaly zlé síly a nastoloval se klid a mír v zemi. Nebylo náhodou, že dopisu, přinášejícímu rodině dobré zprávy, se říkalo „bambusové poselství míru“ (*ču-pao pching-an*).

Specifická symbolika je spojena s bambusovými výhonky. Protože *sün* (výhonek) zní podobně jako *sun* (vnuk), staly se mladé voňavé výhonky součástí svatebního kupletu „zelený bambus plodí výhonky, červená slivoň rodí plody“ (*lǜ chū shēng sūn, chūng měi tié shí*), vyjadřujícího přání, aby manželé měli početné potomstvo.

K bambusovým výhonkům se pojí i příběh o *siao* – oddanosti dětí k rodičům, jedné z nejdůležitějších konfuciánských ctností. Vypráví se v něm o tom, jak syn, jehož nemocná matka dostala uprostřed tuhé zimy chuť na polévku z bambusových výhonků, skrápěl slzami zmrzlou půdu v bambusovém háji tak dlouho, až z ní odměnou za jeho oddanost vonné výhonky opravdu vyrašily. Z této epizody vyplývá, že bambusové výhonky odedávna patřily k pochoutkám čínské kuchyně. Obohacují ji především v jarním období, kdy vyrážejí a jsou nejlahodnější. Je však známo, že již v minulosti se v provincii Šen-si pěstovaly k potěše gurmánů i zimní odrůdy. Za nejchutnější se pokládaly výhonky skvrnitého bambusu z Chu-nanu, o kterém se věřilo, že skvrny na jeho listech jsou stopami po slzách, které ronily nad hrobem legendárního císaře Šuna jeho dvě manželky. K umocnění chuťových požitků přispívají i bambusové listy. Vkládají se do podnes oblíbeného alkoholického nápoje zvaného Bambusový list, jemuž dodávají příjemnou nazelenalou barvu. Psal o něm již za Tchangů Po Tü-i (772–846) ve svém nostalgickém vzpomínání na krásy Číny v oblasti Ťiang-nan (Na jih od Dlouhé řeky):

*Po Chang-čou se mi zjevil
Wuský palác v celé pýše.
Lahodný mok tam pijí,
Zvou ho Bambusový list
a tím přetékají číše.*

(Přel. J. Kolmaš)

V japonském románu Příběh prince Gendžiho je v kapitole Příčná flétna zmíněna epizoda, jak malý chlapeček, ještě batole, kterému se právě proklubávají zoubky, začne ve vznešeném dvorském prostředí zcela bezelstně okusovat bambusové výhonky, jež dal excísař posbírat v horách i s kořínky a „jsa štván láskou a touhou“ poslal je s modlitbou na rtech dceři, aby pochopila, co pro něho znamená. Chování roztomilého dítěte, oblečeného v tenounké bělostné šatičky, vnáší do atmosféry nabitě emocemi uvolnění.

K zažloutlým a do špičky vybíhajícím bambusovým výhonkům se přirovnávaly štíhlé ženské prsty. Svým tvarem výhonky rovněž připomínaly „třípalcové zlaté lotosy“ (*san-ccun tin-lien*), jak se nazývaly deformované nožky čínských žen, pokládané za vrchol krásy.

Čínany i Japonce vždy přitahovala prostá elegance bambusu přímo stvořeného k tomu, aby byl ztvárněn tahy černé, místy došeda odstínované tuše na ploše bílého svitku papíru či nažloutlého hedvábí. Byl proto jedním z hlavních malířských námětů. Monochromní malba této traviny (*mo-ču*)

se v Číně rozvinula v období dynastie Sung. Její vznik je opředen legendou. Jedné měsíční noci prý spatřila paní domu Li, jež žila v období Pěti dynastií a proslula vzdělaností, na okně vylepeném papírem stín bambusu. To ji inspirovalo k tomu, aby ho místo barvami namalovala pouze černou tuší. Když si pak své dílo pozorně prohlédla, uvědomila si, že černobílý obraz dokonale vystihuje podstatu bambusu. Nutno podotknout, že metoda malby, při níž se kontury bambusu vytvářely tuší (*kou-luo fa*) a posléze se vyplňovaly barvou, byla rozvinuta již za tchangské doby a obliby nepozbyla ani později.

Linie bambusového stvolu, ochotně a pružně se podrobujícího závanům větru, měly mnoho společného s plynulostí kaligrafických tahů. Bambus se zachycoval štětcem v nesčíslných variantách, a to nejen samostatně, ale i společně s borovicí, slivoní, sakurou a chryzantémou a velmi často i v sousedství kamenů či skalisek. Ze zvířat s ním byl tradičně spojován tygr.

Malování bambusu se podobalo obřadu. Malíř nesměl od okamžiku, kdy se jeho štětec dotkl hedvábí či papíru, zaváhat. Síla, jež uvedla štětec do pohybu, měla vytrysknout z nejhlubších zdrojů jeho duše. Monochromní malba bambusu nesla filozofický podtext a byla výrazem spřízněnosti umělcova charakteru s kultivovaností bambusu.

I malování listů vyžaduje zkušenost a cit. Nejtěžší je nanášet je na papír či hedvábí pevnými tahy

Červený bambus, Sbírka dekorovaných dopisních papírů ze Síně deseti bambusů (Š'-ču čaj tien-pchu), dílo poprvé vydáno 1644–45, Čína

Bambus a jiné rostliny v zahradě, brokát, Chang-čou, 20. stol., Čína

šťetce. Jen tak lze docílit kvality plnosti (š') a současně navodit v harmonickém souladu s ní i dojem prázdnoty (sü), hodnoty, jež byla v čínském umění vysoce ceněna.

Bambus byl znakem těch čínských vzdělců, kteří toužili po svobodě, po návratu k přírodě a uchýlili se proto, znechucení veřejným životem, k učení *taoismu*. Z toho vyrostlo ve 3. století, jež bylo obdobím společenského rozvratu, myšlenkové hnutí „učení o mystickém“ (*süan-süe*) a právě tehdy vznikla skupina Sedmi moudrých z bambusového háje (*Ču-lin čchi sien*). Byli to básníci, kteří se scházeli v bambusovém lesíku na sever od Luo-jangu, hlavního města dynastie Wej. Svým chováním projevovali nesouhlas se společenskými konvencemi tehdejší doby a bambus byl zrcadlem jejich duše. Nejvíce z nich se proslavili Ťi Kchang (223–262) a Žuan Ťi (210–263), pokládány za zakladatele této skupiny, která svou tvorbou ovlivnila pozdější básnické generace.

Podobný přístup k životu mělo v tchangské době i Šest bezstarostných z bambusového údolí (*Ču čchi liou-i*). Tito básníci, k nimž patřil i proslulý Li Po (701–762), uctívány pro své nadání jako vtělení hvězdy Venuše, se uchýlili do údolí hory Cu-laj v Šan-tungu, známého krásnými bambusy, kde skládali básně, pili a bezstarostně se veselili, jak je zachytil na svém obraze jeden z mingských malířů.

Výzdoba vnitřní strany víčka lakové nádoby, 19. stol., Japonsko

Bambus po celý život miloval již před nimi Wang Chuej-č', syn známého kaligrafa Wang Si-č'a (321–379, nebo 307–365), který na otázku, proč tráví tolik času mezi bambusy, odpověděl: „Nemohu být ani den bez tohoto ušlechtilého přítele.“ V análech dynastie Ťin se zachoval záznam, že se tento vzdělanec jednou doslechl o jistém urozeném muži, který měl u svého domu zvláště krásný bambus. Okamžitě nasedl do nosítek a vydal se na cestu, aby rostlinu uviděl na vlastní oči. Když přijel na místo, posadil se do bambusového háje, kde dlouho deklamoval verše a prozpěvoval si. Pán domu mezitím poručil sluhům, aby zametli dvůr a čistě vymyli síň, zatímco on sám posléze vyšel ven a pozval hosta dovnitř. Wang Chuej-č' však dělal, jako by neslyšel, a prodléval dál v háji. Když konečně odtamtud vyšel, hostitel ho požádal, aby ještě zůstal a těšil se pohledem na bambus. Wang mu rád vyhověl. Tchangského malíře a básníka Wang Weje (699 až 759) tato epizoda inspirovala k básni, v níž je verš: „Hledím na bambus, proč bych se ptal, pán domu kde je?“

Obdiv k bambusu vyjadřoval ve svých básních také tchangský básník Po Tü-i, přezdívaný Blažený nebešťan, který i v době, kdy byl úředníkem, dával, pokud mu to jeho povinnosti dovozovaly, přednost ústraní. V něm se těšil tím, jak nám o tom ponechal svědectví ve svých verších, že „bambusů nasázel

Šálek na čaj, keramika s dekorem červeného bambusu na bílém podkladu, 20. stol., Japonsko

Bambus a ptáci, francouzská tapeta (detail) podle čínského vzoru, 18. stol., Francie

víc než sto stvolů“ a „obcházel okolo záhonů celičkový den“, a pak sám „vedle okna spal a poslouchal zvuky podzimního vánku ve větvích“. V takových chvílích byl šťastnější než bájný císař Si. V „Písni o tom, jak se maluje bambus“ vyjádřil obdiv svému příteli, malíři Siao-langovi, který „když bambus maluje, ve větvích život je, v listí pohyb znát“. V básni nazvané „Bambus před oknem Li Che-jün“ žádá:

*Neřežte, prosím,
štíhlý bambus
pod mými okny,
ať už na flétnu
či na rybářský prut.
V zimě,
až tráva zežloutne
a květy opadnou,
bude tak krásný
pod bílým sněhem.*

(Přel. F. Stočes)

